

УДК 93.194 (47+57)

БЛІЙ ДМИТРО,

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри українознавства
Донецького юридичного інституту*

АНЦИРЄВА МАРИНА,

*кандидат історичних наук, керівник навчально-методичного відділу філії
Московського університету ім. С.Ю. Вітте, м. Краснодар, Російська Федерація*

ЧЕРКЕСИ ПІВНІЧНОГО КАВКАЗУ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ФАКТОР XVI - XVII ст.

У статті розглядається роль черкеського населення Північного Кавказу в складній системі взаємовідносин провідних держав Східної Європи та Азії - Османської імперії, Кримського Ханства, Московського царства та Речі Посполитої в XVI-XVII ст. Автори доходять висновку, що намагання черкесів зберегти свою незалежність та їх активна воєнно-політична діяльність помітно впливали на політику вищеназваних держав.

Ключові слова: черкеси, геополітика, Османська імперія, Московське царство, Річ Посполита, Північний Кавказ.

Постановка проблеми. До середини XIX століття черкеси становили найбільшу й дуже впливову етнічну спільноту на Північному Кавказі. Зважаючи на те, що Кавказ із давніх часів виступав у ролі надзвичайно важливого стратегічного регіону, у якому були дуже тісно пов'язані економічні, військові та політичні інтереси провідних держав Європи та Азії, "черкеський" фактор відіграв надзвичайно важливу роль, без урахування якої не могла обійтися жодна з держав, зацікавлених у своєму контролі над Кавказом або посиленні свого впливу на нього. У той же час черкеси весь історичний період намагалися виступати відносно самостійною силою, досить уміло балансує між потужними державами. У XVI-XVII сторіччях почали складатися загальні контури геополітичної розстановки сил, які, власне, і визначили історичний розвиток до XX ст. Ми ніколи не зможемо вповні осягнути особливості цього історичного періоду, якщо не звернемо уваги на ту роль, яку відіграли черкеси в геополітичному просторі, що утворився між Московським царством, Річчю Посполитою, Османською імперією та Кримським Ханством.

Аналіз основних досліджень і матеріалів. Зацікавленість історією черкесів у період середньовіччя та Нового часу виразно виступає в такому вагомому історичному джерелі, як "Хроніка європейської Сарматії" Олександра Гваньїні [1], яка була завершена на початку XVII сторіччя. Величезний обсяг історичних документів та матеріалів подається у фундаментальному дослідженні Ф. А. Щербини "Історія Кубанського Козацького Війська" [2].

Із останніх дослідників історії черкесів періоду, який ми висвітлюємо, варто відзначити російського історика Савміра Хотко, який визначив унікальність історико-культурного простору Черкесії, як і всієї Північнокавказької "гірської цивілізації", інтерпретуючи метафору Ф. Броделя про "острови, оточені суходолом", як "Острів Черкесію" [3].

У вищенаведених працях подається достатній фактологічний матеріал, який дозволяє нам розкрити проблематику статті.

Метою нашої статті є визначення ролі черкесів Північного Кавказу у формуванні геополітичної ситуації в XVI - XVII ст. Особливості їх діяльності та взаємодії з такими провідними державами як Московське царство, Річ Посполита, Османська імперія та Кримське Ханство.

Виклад основного матеріалу. Найближчими і найчисельнішими сусідами українських поселенців, які розпочали інтенсивне заселення Правобережної Кубані наприкінці XVIII ст., були адиги. Їхні землі починалися відразу за Кубанню. Передгірські рівнини Лівобережної Кубані були щільно заселені багатолюдними й войовничими спільнотами, різними за своїм соціальним устроєм, але переважно однорідними за етнічним походженням. Питання про походження та етногенез адигів (треба зазначити, що назви "адиги" та "черкеси" є взаємозамінними: адиги - ендонім, черкеси - етніонім) і досі залишається загадковим. Дійсно, у світовій історії знайдеться дуже мало народів, які б відігравали упродовж тривалого часу настільки важливу роль і які досі залишаються в "сутінках історіографії". Можна припустити, що етнічну основу адигів складали чисельні племена, які з прадавніх часів розселилися від гірської частини Північного Кавказу до приазовських степів і яких античні автори називали сугдами, меотами, синдами, зіхами, керкетями (вірогідно, саме від грецького "керкети" виник й етніонім - "черкеси"). Найдовше протрималася середньовічна назва для позначення терену, заселеного адигами, - Зіхія, а пізніше - Черкесія. Самі себе представники цього етносу називали адиге (люди) [4].

Прадавня історія адигів (утім, як і новітня) поки що мало досліджена. Вірогідно, в етногенезі адигів чималу роль відіграли залишки інших етносів та Männerbruder, які інтегрувалися в зіську (адигську)

культурну матрицю, привносячи до неї елементи свого, зазвичай, войовничого етосу. Цілком можливо, що саме на Північному Кавказі, у його передгір'ях та гірських грядках осіли частини військових спільнот - скіфів, сарматів, готів, антів, які зливалися з автохтонними етносами та утворювали своєрідну й унікальну систему "гірської кавказької цивілізації". Принаймні, перший адигський історик та фольклорист, виходець із роду кабардинських князів Шора Ногмов (1797-1844 рр.) при написанні своєї "Історії адигського народу..." спирався на кабардинські епічні перекази та адигський фольклор, у якому він знайшов чимало свідчень про інтеграцію в адигський етнос багатьох античних та ранньосередньовічних народів як Сходу, так і Заходу.

Адиги не загинули, як багато інших народів, доля яких була пов'язана з Кубанню, тому що завжди мали у своєму заплілі природну, фактично неприступну фортецю (принаймні до доби регулярних армій та імперій Нового часу) - вкриті лісами гірську частину Західного Кавказу. Спроби зіхів надовго закріпитися на рівнинах Правобережної Кубані завжди перебували під загрозою протистояння з кочовиками. Але, попри це, напевно, саме зіхи складали основу хліборобського населення Таманського півострова та прикубанських степів до монгольського вторгнення, коли степова частина Правобережної Кубані перетворилася майже винятково на номадичний простір, до кінця XVIII ст. - початку створення там осілих українських поселень. Історичні та природно-географічні умови етногенезу адигів та інших "гірських" народів Північного Кавказу визначили й своєрідну специфіку їхньої соціальної структури, у якій чітко проступали елементи феодальних відносин, традиціоналістського суспільства та архаїчних військових спільнот. Більш детально ці утворення будуть розглянуті нами далі.

Протягом своєї історії адиги, зберігаючи свою незалежність, проявляли значну активність завдяки своїй військовій мобільності. І хоча спроби організації єдиної держави, яка могла б об'єднати всі адигські спільноти в умовах своєрідного "гірського феодалізму" та географічних умов, були неможливі - союзи адигських спільнот, тлепків, виникали на короткий час, тим не менше, адиги з античних часів відігравали значну економічну та політичну роль на Кавказі, у східноєвропейському та близькосхідному регіонах, в історичному просторі Босфору Кімерійського, Римської та Візантійської імперії, різноманітних номадичних паксах, які виникали в степовій частині Приазов'я та Причорномор'я.

Панування генуезців на Північному Кавказі завершилося в останній чверті XV ст., коли війська Османської імперії в 1475 р. захопили колонії Генуї в Криму. Водночас загопи турків зруйнували колонії Бату, Копу, Мапу і Матрегу. Через три роки ці колонії знову, на цей раз уже остаточно, зазнали нищівного руйнування. У 1484 р. османам вдалося повністю підкорити Таманський півострів, захопивши Темрюк та Ачук. Пізніше деякі з цих поселень відбудовано, там уведено османську систему управління. Але османи закріпилися тільки на Тамані та чорноморському узбережжі Кавказу, внутрішні райони Кубані залишилися поза їхнім контролем.

Головною базою Османської імперії на Кубані стала фортеця Тамань, укріплення якої споруджено ще генуезцями. У середині міста за часів генуезь-

кого панування знаходилося два замки, які надійно захищали його при можливому нападі із суходолу. У XVI ст. значення Тамані занепадає. Гійом Левассер де Боплан у своєму "Описі України" так згадує Тамань: "Тамань - це місто у краю черкесів [Circasaises], яке належить турку. У цьому містечку є злиденний замок, де несуть варту приблизно 30 яничарів [hanichares], так само, як і в Темрюці [Temruk], де охороняється перехід до Азаку [Azak], або Азова [au Zouf], важливого міста в гирлі річки Дону [Donnais]. На схід від Тамані лежить земля черкесів, котрі є татарами-християнами і вважаються найбільш віруючими" [5]. Виникнення Османської імперії, закриття для європейської торгівлі чорноморських проток змінило систему традиційних торговельних шляхів. Це стає головною причиною перетворення приморської Кубані зі стратегічного торговельного центру на периферійну зону Османської імперії, фронтір між кочовими (татари) та гірськими (адиги) народами.

Намагаючись створити найповніший опис відомих країн та народів, так чи інакше втягнутих у бурхливе життя європейської Сарматії, ветеран Лівонської війни, італієць Олександр Гваньїні, який мечем та пером служив Речі Посполитій, приділив у другій частині VIII книги своєї ґрунтовної "Хроніки європейської Сарматії" декілька рядків Орді п'ятигорських і черкеських татар. VIII частина цієї книги мала назву "Хроніка про татарську землю та її народ", тому автор, за уявленнями свого часу (межі XVI та XVII ст.) про поєднання певного історико-географічного простору та його мешканців, зарахував до однієї з татарських орд й адигів - черкесів: "На півдні у напрямку до Каспійського моря лежать Албанські та Іберійські гори, дуже високі, а між ними - татарські орди, які звуться п'ятигорці та черкеси [...] святі Кирило і Мефодій, брати, були послані [до них] константинопольським імператором Михаїлом Палеологом і на вернули їх до християнської віри. Вони й нині визнають звичай грецької віри... Це хижі і войовничі люди, які нікому не коряться. Вони добре знані в Єгипті і по всій Азії, заволзькі татари дістають від них стріли та іншу зброю. Вони живуть між п'ятигорцями. Вони мужньо бороняться від турків і татар, мають свою власну мову, християнське грецьке богослужіння, яке вони відправляють слов'янською мовою. Вони живуть таборами, як й інші татари, а при похованні своїх рідних та підлеглих влаштовують пишні учти й багаті тризни.. Вони дуже сміливі в нападах за здобиччю, у поєдинках і в битві. Заради здобичі вони виходять чайками по ріках, які з їхніх гір впадають в Евксинське море, а як на когось нападуть, то грабують і беруть велику здобич. Найбільшу здобич вони беруть із тих, котрі пливають з Кафи до Константинополя" [6].

Занадто багато спільних рис між сучасними Олександром Гваньїні запорозькими козаками та п'ятигорськими черкесами зумовили й написання ним вірша латиною, який був наведений наприкінці розділу:

*Тут, коли жорстокий турок ставить намети,
Надзвичайно мужній черкеський козак з'являється,
Хоч і під час миру, але не можна йому вірити,
Бо де мир нині, там завтра надивишся на криваві жертва [7].*

Безпосередні аналогії, проведені автором "Хроніки" між козаками й черкесами, мали певні підстави. Вірогідно, адигські воїни відіграли важливу роль у виникненні та розвитку українського козацтва, черкеси входили до складу Війська Запорозького, а навички черкеських морських піратів, вірогідно, вплинули на формування запорозького морського флоту [8].

Після входження Кубані до складу Порти адиги намагаються зав'язати зі Стамбулом безпосередні відносини, обіцяючи за покровительство постачати до війська султана свої бойову кінноту, але вже султан Баязет II (1481-1512 рр.) передає Черкесію під владу кримських ханів. Намагання встановити контроль над адигами втягує Крим у довготривалий перманентний стан війни з горцями, виснажливий для обох ворогуючих сторін. Таким чином, до початку активізації Російської імперії на Кавказі у XVIII ст. головною проблемою османів на Північному Кавказі була боротьба із черкесами. У цьому протистоянні головною ударною силою Ханату виступають татари-ногайці, які, починаючи із середини XV ст., складали основне населення степової Кубані. Уперше кочовики могутньої й чисельної Ногайської Орди, яка могла в часи свого розквіту виставити до 300 тис. воїнів, з'явилися в прикубанських степах уже в середині XVI ст. У 1621 р. Кримська татарська орда розкололася й половина її на чолі з ханом Ногаєм осіла на Кубані. Із того часу прикубанських татар традиційно називали ногайцями або ногаями. І зараз багато топонімів, особливо назв річок на Кубані, мають татарське походження: річка Чолбаси - ківш води, Бейсу - головна річка, Калаус - провідник, Бугаз - гирло, Темрюк - татарське ім'я, Албаші - червона голова, Кизилташ - червоний камінь, Красун - чорна вода, Сасик - смердюча, Ся - Іван, Кіріпілі - мостова.

Як опорні бази для боротьби проти адигських племен, окрім Тамані та Анапі, були побудовані нові фортеці - Темрюк та Кизил-Таш. Протягом двох із половиною сторіч ведеться постійна й виснажлива війна між горцями з одного боку і турками та татарами з іншого. Війна складалася із чисельних дрібних сутичок та взаємних набігів, але іноді переходила в масштабні воєнні дії. Незважаючи на цю майже трьохсотлітню війну, влада Кримського Ханства та Османської імперії над гірською частиною Кубані так і залишалася номінальною. Фактично влада ханства над черкесами обмежувалася тільки тим, що горці відсилали кожному новому хану данину - триста невільників. Єдиним успіхом Порти та Ханства в справі посилення свого контролю над горцями стало розповсюдження ісламу, але спроби посилити свій вплив зазвичай завершувалися невдало. Однією з найбільших поразок, яких зазнало Ханство на Закубанні, став катастрофічний похід хана Каплан-Гірея в Черкесію в 1707 р. Черкеси затягнули переговори про збільшення данини, а потім несподівано напали на кримське військо і під час Канжальської битви (1708 р.) більшу його частину знищили. Сам Каплан-Гірей ледь врятувався із залишками свого почту і деякий час переховувався серед ногайців, не наважуючись повернутися до Криму. Урешті-решт Каплан-Гірей потрапив у заслання на Родос [9]. Поразка кримського хана в Кабарді певною мірою вплинула й на події в Україні - кримські війська не змогли приєднатися до українсько-швед-

ської коаліції, що, вірогідно, вплинуло й на наслідки походу Карла XII в Україну.

В умовах жорсткого протистояння Черкесії та Криму кабардинські князі в пошуках союзника звернулись до московського царя Івана Грозного. На цей час союзниками Черкесії виступали Грузія, дагестанські політичні об'єднання-шамхальства та Астраханське ханство (у 1532 та 1551 роках черкесам вдалося посадити там на ханський престол свою креатуру - Ямгурчєя). Після ліквідації Астраханського ханства московським царем Іваном IV Московське царство розглядалося кабардинськими володарями як потенційний союзник проти спільного ворога - Кримського ханства та Порти (а для деяких кабардинських князів - і союзником у міжусобній боротьбі за владу). Посередником у налагодженні дипломатичних стосунків кабардинців та дагестанців із Москвою виступала Грузія (Іверія). Перше посольство кабардинців до московського царя Івана IV прибуває в листопаді 1552 р. Наслідком переговорів став тимчасовий військовий союз, який, як і годиться, обидві сторони розглядали цілком у контексті своїх власних уявлень та інтересів. Якщо московський цар побачив у цьому підставу вважати відтепер себе володарем "п'ятигорських черкес", то кабардинські князі навряд чи вважали, що цей союз якоюсь мірою обмежує їхню незалежність. Навіть у 1779 р. кабардинці після поразки, завданої їм російськими військами, писали генералу І. Якобі, що "із самих часів царя Іоанна Васильовича вони ніколи не були російськими підданими, а знаходяться так, як кунаки в покровительстві й що нині бажають підкоритися на тих самих умовах" [10].

Утім, у найближчі роки цей союз дозволив провести декілька спільних військових операцій московських та кабардинських військ проти Криму та Литви. Декілька представників кабардинських князівських родів залишаються в Москві, деякі з них потрапляють до московської вищої аристократії (засновники князівського роду Черкаських). Шлюб у 1561 р. російського царя Івана IV із Марією Темрюківною, донькою кабардинського князя Кемиргоко, мав закріпити цей союз. У грудні 1558 р. князь Дмитро Вишневецький, який на той час перебував на службі в Івана IV, разом із кабардинським князем Канкликом на чолі п'ятитисячного загону стрільців та козацького загону здійснює демонстраційний рейд через Астрахань на Кабарду й тільки в 1561 р. повертається звідти на Дніпро. Дмитро Вишневецький намагався створити широку антиосманську коаліцію від Дніпра до Кавказу, забезпечити надійну координацію спільних виступів українських козаків та черкесів проти турків із залученням військової потуги Московського царства та Речі Посполитої. Треба відзначити, що найбільшим досягненням для московської зовнішньої політики в "кабардинському напрямі" стало заснування фортеці на Тереку (1563 р.), яка, утім, була зруйнована через сім років під тиском Порти та поразки "промосковського" князя Кемиргоко в битві з кримськими татарами.

У другій половині XVI ст. посилюлися дипломатичні та військові зв'язки кабардинців із Великим Князівством Литовським та Польським королівством, а хоругви "п'ятигорських черкес" стали невід'ємною частиною польських та литовських військ. Представники адигської аристократії заснували декілька визначних шляхетських родів Речі Посполитої [11].

Висновки

У XVI - XVII ст. чисельне черкеське (адигське) населення Північного Кавказу виступало не як маргінальний елемент у формуванні геополітичної ситуації навколо цього регіону, а як реальна й впливова сила, із якою повинні були рахуватися всі провідні гравці. Черкеси виступали як потужна військова сила, якій вдавалося довгий час зберігати свою фактичну незалежність на власній землі.

Черкеси поєднували методи як прямого воєнного зіткнення в боротьбі за збереження своєї автономії, так і досить складну політичну гру, уміло використовуючи протиріччя між потужними державами, які намагалися встановити свій контроль над регіоном. Окрім того, вони, завдяки династичним шлюбам, тимчасовим воєнно-політичним союзам або виступаючи у ролі найманців, могли впливати й на внутрішню політичну ситуацію в Московському царстві, Оттоманській імперії, Кримському Ханстві та Речі Посполитій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Олександр Гваньїні. - К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. - 1006 с.
2. Щербина Ф. А. История Кубанского Казачьего Войска / Ф. А. Щербина. - Екатеринбург : Типография Кубанского Областного Правления, 1910. - Т. 1. - 700 с.

3. Хотко С. Х. История Черкесии в средние века и новое время / С. Х. Хотко. - СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2001. - 552 с.

4. Кудяева С. Г. Адыги (черкесы) Северо-Западного Кавказа в XIX в.: процессы трансформации и дифференциации адыгского общества / С. Г. Кудяева. - Нальчик : Изд. центр "Эль-Фа", 2007. - С. 12.

5. Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Г. Л. де Боплан - К. : Наук. думка ; Кембридж (Мас.) : Укр. наук. ін-т, 1990. - С. 53-54.

6. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Олександр Гваньїні. - К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. - С. 722.

7. Там само. - С. 723.

8. Хотко С. Х. Указ. праця. - С. 21-36.

9. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты / В. Д. Смирнов. - М. : Изд. дом "Рубежи XXI", 2005. - Т. II. - С. 15.

10. Северный Кавказ в составе Российской империи / [под ред. В. О. Бобровникова, И. Л. Бабич]. - М. : НЛО, 2007. - С. 65.

11. Барановский Б. Кавказ и Польша в XVII в. / Б. Барановский // Россия, Польша и Причерноморье в XV - XVIII вв. - М. : Наука, 1979. - С. 249-256.

Бильий Дмитрий,

*доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры украиноведения
Донецкого юридического института*

Анцырева Марина,

*кандидат исторических наук, руководитель учебно-методического отдела филиала
Московского университета им. С.Ю. Витте, г. Краснодар*

ЧЕРКЕСЫ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА КАК ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ФАКТОР XVI-XVII вв.

В статье рассматривается роль черкесского населения Северного Кавказа в сложной системе взаимоотношений ведущих государств Восточной Европы и Азии - Османской империи, Крымского Ханства, Московского царства и Речи Посполитой в XVI - XVII ст. Авторы приходят к выводу, что стремление черкесов сохранить свою независимость и их активная военно-политическая деятельность заметно повлияла на политику упомянутых государств.

Ключевые слова: черкесы, геополитика, Османская империя, Московское царство, Речь Посполитая, Северный Кавказ.

Bily Dmytro,

*Doctor of History, Senior lecturer, Professor of
Ukrainian Studies Department, Donetsk Legal Institute*

Antsryyova Marina,

*Candidate of Historical Sciences, Head of Educational and Methodological Department, Krasnodar
Branch of Non-Governmental Higher Vocational Institution "S.Y. Vitte Moscow University", Russia*

CIRCISSAINS OF NORTH CAUCASUS AS A GEOPOLITICAL FACTOR OF XVI-XVII AGES

In the article the role of circassian population of North Caucasus is examined in the difficult system of mutual relations of the leading states of Eastern Europe and Asia - Osmanskoy empire, Crimean Khanate, Moscow reign and Rich Pospolitoj, in a XVI - XVII ages. Authors come to the conclusion, that the attempts of circassians to save the independence and them active bath-political activity notedly influenced on the policy of the afore-named states.

Key words: Circassians, geopolitics, Osman empire, Moscow reign, Rich Pospolita, North Caucasus.

REFERENCES

1. Hvanini O. (2007), *Chronicle of European of Sarmatia*, Kyievo-Mohylianska akademiia, Kyiv, 1006 p.
2. Shcherbina F. A. (1910), *History of Kuban Cossack Army*, Типографія Kubanskogo Oblastnogo Pravleniya, Ekaterinodar, Vol. 1, 700 p.
3. Khotko S. Kh. (2001), *History of Cherkesia in Middle ages and new time*, Saint Petersburg, 552 p.
4. Kudayeva S. G. (2007), *Adygi (circassians) of North-western Caucasus in XIX of century : processes of transformation and differentiation of adygeskogo society*, Nalchik, p. 12.
5. Boplan H. L. de (1990), *Description of Ukraine, a few provinces of Kingdom Polish, that stretch from the borders of Muscovy to the borders of Transilvania, together with their customs, way of life and conduct of wars*, Kyiv, Cambridge, pp. 53–54.
6. Hvanini O. (2007), *Chronicle of European of Sarmatia*, Kyievo-Mohylianska akademiia, Kyiv, pp. 722.
7. Ibid, p. 723.
8. Khotko S. Kh. (2001), *History of Cherkesia in Middle ages and new time*, Saint Petersburg, pp. 21-36.
9. Smirnov V. D. (2005), *Crimean khanate under supremacy Ottoman Ports*, Moscow, Vol. II, p. 15.
10. Bobrovnikova V. O., Babich I. L. (ed.) (2007), *North Caucasus in composition the Russian empire*, Moscow, p. 65.
11. Baranovskiy B. (1979), *Caucasus and Poland are in XVII of century, Russia, Poland and black sea Region, in XV - XVIII of century* Nauka, Moscow, pp. 249-256.

© Білий Дмитро, Анциреєва Марина
Надійшла до редакції 10.01.2013

УДК 94(477.8)

ВЕПРІВ РОМАН,

здобувач Інституту історії України НАН України, м. Івано-Франківськ

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПЛЕКС ПРИКАРПАТСЬКОГО СЕЛА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкрито шляхи вирішення соціальних питань прикарпатського села, проаналізовано досягнуті успіхи - поліпшення житлових умов, підвищення рівня забезпечення культурно-побутовими послугами населення. Доведено, що поряд зі зростанням добробуту людей вирішувалися й невідкладні питання буденного життя. Охарактеризовано кількісні та якісні показники соціально-побутової сфери, зазначено, що, незважаючи на відставання від високорозвинутих країн світу та інших областей республіки, матеріальний добробут більшості мешканців краю в цей період суттєво покращився. Доведено, що для розвитку соціальної сфери прикарпатського села найбільш сприятливим періодом в історії була друга половина 60-70-ті років ХХ ст.

Ключові слова: соціально-побутовий комплекс, освіта, культура, охорона здоров'я, будівництво, село.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Вітчизняними науковцями з нових методологічних позицій доволі широко висвітлена історія України ХХ ст. Розгорнута картина соціально-економічних процесів, що проходили на західноукраїнських землях у ХХ ст., подано в дослідженнях Н. Жулканич [1], Г. Кривчик [2], М. Лендела [3], О. Малярчука [4], С. Падалки [5], С. Тимченка [6] та інших. Разом із тим, сьогодні відсутні спеціальні дослідження соціально-культурного комплексу другої половини ХХ ст. в Івано-Франківській області. Розробка історіографічного дослідження диктується необхідністю систематизації наукової літератури, критичного зіставлення узагальнень і висновків конкретно-історичної дійсності з новими завданнями науки; аналізу актуальних проблем, які піднімалися дослідниками, але в силу політичної кон'юнктури не знайшли належного відображення в працях; розкриття застарілих та упереджених поглядів і визначення нових оцінок на сучасному етапі науки; висвітлення значущості подальшої

розробки окремих питань, обґрунтування перспективи розробки теми.

Мета статті - висвітлити складові соціально-культурного комплексу прикарпатського села, кількісні та якісні зміни в другій половині ХХ ст. Об'єкт дослідження - соціальна сфера як складова суспільно-політичної системи західного регіону Української РСР. Предмет - соціально-побутова інфраструктура села Івано-Франківської області.

Виклад основного матеріалу. Соціально-культурний комплекс охоплював галузі, пов'язані з відтворенням продуктивної сили суспільства, відновленням її працездатності, зміцненням здоров'я: освіту, культуру, медицину. У цій сфері в другій половині ХХ ст. досягнуто певних успіхів. Створена за радянським зразком система закладів освіти, культури, охорони здоров'я на селі зазнавала подальшого кількісного і якісного росту. Перш за все, нею могли користуватися безкоштовно або за незначну плату широкі верстви населення. Соціально-культурні ус-